

ISTRAŽIVANJA

ODGAJANIK U VJERI I BIBLIJA – – S OSOBITIM OSVRTOM NA DJECU

Adalbert Rebić

LITERATURA: Aron R, Les années obscures de Jesus, Paris 1960, str. 25–66; Bertram G, Der Begriff der Erziehung in der griechischen Bibel, u Imago Dei, Festschrift G. Kruger, Giessen, 1932, str. 33–51; Isti, paideuo, paideia, paideutes, paidagogos, u Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament (skraćeno ThWNT) sv. V, Stuttgart, 1954, str. 596–624; Bisso-li Cesare, Bibbia e educazione. Contributo storico-critico ad una teologia dell' educazione, Rim, 1981; Duda B, Kako vjerovati? Komentar Posl. Hebr 1. Metanoja 22–23, KS, Zagreb, 1972; Dürr L, Das Erziehungswesen im Alten Testament und im Antiken Orient, Leipzig, 1932; Federici T, Letture bibliche sulla fede, Rim, 1971; Feifel E, Glaube und Erziehung, u Speck J. – Wehle G. (urednici), Handbuch pädagogischer Grundbegriffe, sv. I, München, 1970, 537–598; Hengel M, Judentum und Hellenismus, Tübingen, 1969; Hermisson H. J, Studien zur israelitischen Spruchweisheit, Neukirchen/Vllyn, 1968; Hüttenmeister F, Die jüdische Synagogen, Lehrhäuser – und Gerischtshofe, Wiesbaden, 1977; Jentsch W, Urchristliches Erziehungsdenken. Die Paideia Kyriou im Rahmen der hellenistisch-jüdischen Umwelt, Gütersloh, 1951; Klostermann A, Schulwesen im alten Israel, u Festschrift für Theodor Zahn, Leipzig, 1908, str. 193–232; Krause G, (urednik), Die Kinder im Evangelium Stuttgart /Göttingen, 1973; Lang B, Schule und Unterricht im Alten Testament, u Wie wird nam Prophet in Israel? Düsseldorf, 1980, str. 104–119; Isti, Der tanzende Leser, u Bibel und Kirche 1981, broj 4, str. 279–285; Legasse S, Jesus et l'enfant, Paris, 1969; Isti, nepios, u Exegetische Wörterbuch zum Neuen Testament, II, Stuttgart, 1981, 1142–1143; Niederstrasser H, Kerygma und Paideia, Stuttgart, 1967; Normann F, Christos didaskalos, München, 1967; Oepke A, pais, u ThWNT IX, 223–276; Rengstorff K. H, didaskalos ThWNT, II, 1149–1150; Sanders J. A, Sufferings as Divine Discipline in the OT an Postbiblical Judaism,

New York, 1955; Schilling H, Grundlagen der Religionspädagogik, Düsseldorf, 1969 (tal. prijevod Teologia e scienze dell' educazione, Rim, 1974.); Spicq C, La place ou le rôle des jeunes dans certaines communautés néotestamentaires, u Revue Biblique 76(1969) 508–527; Voeltzel R, L' enfant et son éducation dans la Bible, Paris, 1973; Weber R, Jesus and the Children, Genf, 1979, Gesù i i bambini, Rim, 1979.).

Govori se da je vjera danas u krizi i da je odgoj mladih vrlo težak, gotovo Sifzifov posao. Već same riječi *odgoj*, *odgajnik*, (*pitomac*) kao i *vjera* zvuče nekima zazorno, staromodno i nerado ih slušaju. Kad bi to bilo tako – a po svemu se čini da je tako – onda o temi koja mi je kao "domaća zadaća" zadana treba pisati da bi se dobilo pozitivan sadržaj odgoja za vjeru i odgoja općenito. Moram i u odnosu na tu temu priznati da nisam mogao pronaći neke ozbiljnije literature na našem jeziku. Morao sam se stoga poslužiti gotovo isključivo literaturom pisanom stranim jezicima. Najvažnija sam djela i članke ovdje popisao da bi onaj koji tu temu želi produbiti znao gdje će potražiti pomagala za svoje produbljivanje ove teme odgoja za vjeru.

Meni se čini da vjera danas ipak nije u krizi, barem ne više nego u prohujalim vjekovima i u nestalim pokoljenjima. Naprotiv, danas se govori o buđenju vjere kod mladih i kod starijih, npr. pokret mladih za Isusa, tzv. "Jesus-people" u

Americi i uopće na Zapadu, zatim velika zainteresiranost za vjerska pitanja kod mladih u istočnoevropskim zemljama u kojima se javno propagiraju ateistički ili čak antiteistički nazori na svijet. Mladići i djevojke, koje roditelji iz raznih razloga nisu krstili u Isusa Krista i u Crkvi, dolaze sami do nas svećenika moleći da ih poučimo u vjeri i da ih krstimo jer im ovozemaljski svjetonazori nisu pomogli da žive, a pogotovu ne da žive u Bogu i s Bogom. Vjera zapravo i ne može biti u krizi. Ona je naime *božanski dar*, a nipošto čovjekov proizvod, plod... Nijedan čovjekov napor ne može roditi vjeru. Nitko ne može samo svojim naravnim snagama i sposobnostima steći vjeru baš kao što nitko ne može steći naknadno samo svojom tjelesnom snagom neku izvanrednu umjetničku sposobnost. Biti velik glazbenik ili darovit umjetnik slikar ili kipar jest Božji dar.¹ Kad bi vjera danas bila u krizi, značilo bi da je u stvari Bog u krizi. A znamo da Bog ne može nikada i nikako biti u krizi (niti u smislu „biti podvrgnut sudu” niti u smislu „biti u poteškoćama”).

Kad mi bibličari teolozi govorimo o vjeri, onda mislimo na savkoliki čovjekov odnos prema Bogu u koji je uključeno sve njegovo zalaganje, njegova ljubav, njegov razum, volja... sve njegove sposobnosti. Vjera uključuje čitavu osobu. Zato je vjera u tom smislu *osobni događaj*, *osobna* stvar. Ne radi se dakle u prvom redu o nekim vjerskim istinama, dogmama, o nauku, o nekim obrascima koje bismo napamet učili, nego vjera je pokret, dinamika, rast prema Bogu rast nesavršenog prema savršenom, ostvarivanje slike Božje u nama. Taj rast prouzrokuje Bog: on sije sjeme vjere u život svakog od nas. On bdije nad rastom vjere, pomaže u rastu vjere, zalijeva ga milostima i sakramentima, dakako uz pomoć drugih ljudi (usp. 1. Kor 3,6–7) i vuče čovjeka vjere prema sebi kao što sunce privlači biljku prema sebi. U tom smislu vjera danas nije u krizi. Naprotiv, vjerujem da je ona danas, nakon tolikih napornih produbljanja od strane nebrojenih *teologa*, intenzivnija, bogatija, dublja, osobnija, čistija nego ikad u povijesti čovječanstva.

Ali vjera je, dakako, i potpuno ljudska situacija, ljudska stvar: uključuje u svoj pokret i čovjeka i Boga. Ona je međusobni događaj. Ona

je čovjekov pokret prema Bogu, tajanstveni čovjekov suživot s Bogom. Temelji se najviše na čovjekovim sposobnostima ljubavi, volje i nade. Nisu bez razloga starozavjetni proroci uspoređivali vjeru Božjeg naroda sa zarukama, s brakom. Po vjeri u Boga čovjek je nekako zaručnički, bračnosaveznički povezan s Bogom kao što je djevojka po zarukama povezana sa zaručnikom ili žena po udaji sa svojim mužem. „I njih dvoje bit će jedno tijelo!” (Post 2,24). Vjera je uistinu „*commercium divinum*”, božansko–ljudski odnos, suživot, stvaranje, sudjelovanje...

U ovom drugom smislu vjera može biti u krizi jer je čovjek danas u krizi. Čovjekov je odnos prema Bogu i prema bližnjemu u krizi. Ima toj krizi mnogo uzroka. Ali je očito jedan od mnogih uzroka i to što je čovjek danas prestao biti odgajnik, što je zanemario odgoj svoje osobe, nutrine i duha. Zabacio je vrhunskog odgojitelja, Boga, koji preko svoje Riječi, zapisane u Bibliji, prisutne u predaji i usađene u savjesti stalno odgaja čovjeka za savršenu sliku Božju na koju ga je stvorio.

Suvremeni pisci kršćanskih pedagoških udžbenika slažu se da temelj, program, okvir, sredstvo i cilj vjerskog odgoja jest *Sveto pismo*, poglavito *Evangelija* i Pavlove *poslanice*.² Uostalom, i samo Sveto pismo Novoga zavjeta naziva Stari zavjet „odgojiteljem”, „nadzirateljem” za Krista (*paidagogos eis Christon*: Gal 3,24). Sveto pismo jest knjiga koja opisuje odgoj jednog naroda i ujedno je sama odgoj tog istog naroda: pokazuje kako je kroz povijest Bog odgajao izraelski narod i pojedince u njemu u vjeri i za vjeru, i kako su se narod i pojedinci u njemu dali od Boga voditi, odgajati i usavršavati. Po Bibliji, čovjek je Božje dijete: mora sazrijevati, rasti i odgajati se da bi postao sličan Bogu: „Budite sveti kao što sam je svet!” (usp. Lev 20,) i „Budite savršeni kao što je Otac vaš na nebesima savršen!” (Mt 5,48). Za nas kršćane cilj je odgoja da postanemo slični Isusu Kristu, savršenoj slici Boga (Fil 2,5.6). Grijehom je čovjek nagrdio Božju sliku u sebi, odgojem je mora ispravi-

1. Usp. T. Federici, *Lecture bibliche sulla fede*, Rim, 1971, str. 13.

2. Usp. E. Feifel, *Glaube und Erziehung*, 457.

ti, restaurirati, uljepšati... Po Bibliji, Bog je odgojitelj (usp. Hoš 11). Krist, povijesni i kao Uskrsnuli prisutni u Crkvi, također je odgojitelj. Tako je po Bibliji odgoj u vjeri i za vjeru zapravo stalno obraćenje, preporadanje, stalni rast, razvoj, rascvat.³

Ovim uvodnim mislima o vjeri ukazao sam prije svega na obujam i cilj ove radnje i anticipirao neke misli o vjeri koja je predmet i cilj kršćanskog odgoja. U ovom ćemo radu poglavito obraditi biblijsko–teološke pojmove *odgoj, odgajati* i *odgajanjik* prateći razvojnu biblijsku misao u svim stupnjevima njezina razvoja: rani Stari zavjet, kasni Stari zavjet, židovstvo, rabinško židovstvo, Kumran i Novi zavjet.

1. ODGOJ, ODGAJATI, ODGAJANIK U VJERI I ZA VJERU

Treba odmah na početku imati na umu da je pojam odgoja u Bibliji tijesno vezan uza stvarnost vjere: u Bibliji nema drugog odgoja osim odgoja u vjeri i za vjeru. Zato je teško odijeliti temu odgoja od teme vjere. Nužno ćemo stoga morati velik dio teme vjere obraditi zajedno s pojmom odgoja.

I u pogledu odgoja kao i inače Izrael je u stanovitoj mjeri ovisio o svijetu „plodnog polumjeseca” (Egipat, Kanaan i Mezopotamija) unutar kojeg je živio i razvijao se i s kojim je stalno dolazio u dodir. Narodi Starog istoka, točnije područja koje nazivamo „plodnim polumjesecom” imali su razvijen odgoj ne samo unutar svojih obitelji nego i izvan obitelji, u javnim školama. Njihov se odgoj prvenstveno sastojao u tome da oblikuju čudoredni život u mladim ljudi i da ih odgoje za ljude koji će koristiti društvu i hrabro braniti domovinu. Najveću je ulogu u odgoju imao otac, a uz njega učitelj odnosno pisari koje su za odgoj angažirali bogatiji ljudi. Bilo je već u najstarije doba na Istoku i javnih, zajedničkih školskih ustanova odgoja. Na temelju arheoloških iskopina znamo da je školstvo bilo razvijeno u Kanaanu već u drugom tisućljeću prije Krista.⁴ Iz *Sudaca* 81,4 saznajemo da su mladići u Kanaanu znali pisati i čitati u vrijeme kad je Izrael osvajao zemlju (oko 1250–1050. godine pr. Kr.). Pa kao što su od kanaanskih

plemena preuzeli jezik i pismo, očigledno su preuzeli i školstvo. Konačno, monarhijski uređena država kao što to bijaše već Davidova država (10. st. prije Krista) zahtijevala je izobraženo činovništvo (usp. 1 Kr 4; 6–7; 8,27; 10,26).⁵

U SZ temeljnu odgojiteljsku službu vrši *otac* obitelji. Istina, do četvrte godine djeca su povjerenjena majčinoj brizi i majčinom odgoju, a kćeri i kasnije. Međutim, sinovi poslije navršene četvrte g. potpadaju pod očev odgojiteljski autoritet. Sinove je u SZ odgajao otac, a kćeri majka. Izvan obitelji odgoj je bio stvar plemena i šireg društva.

U Izraelu je sav odgoj bio prvenstveno *vjersko–čudoredne naravi*: otac je sinovima prenosio „upute, zakone i uredbu” (usp. Pnz 6,7.20–25; Izl 10,2; Jš 4,6–9.21–24; Jr 35; Ps 78,1–8; Job 15,17s) što ih je dobio od svojih pređa u sveti polog. Ono što je otac naučio od svojeg oca prenio je svojemu sinu: tako je iz pokoljenja u pokoljenje polog predaje rastao i obogaćivao se. Kućna pouka (kućna kateheza) imala je u Izraelu dalekosežne teološke i vjerske motive. U tom kontekstu treba čitati sljedeće biblijske tekstove: Pnz 4,9s: „Zato pazi i dobro se čuvaj...”; Pnz 6,2–9.20–25 (čitaj pažljivo); Pnz 11,18–21 (čitaj pomno); Izl 13,8.14s i drugi tekstovi.

Dakako, uz vjerski i čudoredni odgoj otac je morao djetetu dati i osnove nekog zanata da bi sin imao osiguranu budućnost, da bi bio na korist društva. U odgoju su ocu pomagali mudri savjetnici, pisari. Odgoj je bio strog i beskompromisan: sin od oca nije saznavao samo sadržaj svoje vjere, način kako treba ophoditi sa svojim Bogom, kako mu ugoditi, nego je bio vježban u stezi, u disciplini, tjelesnoj otpornosti i slično. Odgoj je bio ravan stezi. Popravci i kazne bili su glavno sredstvo odgoja (usp. Izr 13,24; 22,15; 23,13s; 29,15–17; 26,3s). Ta vjersko–čudoredna značajka izraelskog odgoja bijaše ujedno i

3. Usp. C. *Bissoli*, *Bibbia* 29–30; H. Schilling, *Teologia*, 93–94. 103–106.

4. Npr. „Gezerski kalendar”: domaća zadaća učenika Abije, napisana sredinom II. tisućljeća pr. Kr. o zemaljskim radovima tijekom cijele godine. Pronađena u iskopinama biblijskog grada Gezera. Usp. B. *Duda*, *Biblijska arheologija, skripta*, Zagreb, 1960, str. 26.

5. Usp. H. J. *Hermisson*, *Studien*, 129–133.

značajka po kojoj se on razlikovao od svih svojih susjeda. Izrael je bio svjestan Božjeg izabranja, Božje ljubavi, toga da je bio „predraga svojina” (usp. Izl 19,5). Zato je cilj svega odgoja bila spoznaja i produbljivanje *Zakona* odnosno *Tore* i ucjepljenje straha Božjeg u svoje biće. „Svaki odgoj u Starome zavjetu bijaše, na kraju krajeva, poziv na posluš Bogu koji se u svojoj ljubavi i milosti slobodno objavio čovjeku.”⁶ Zakon odnosno Tora bijaše sredstvo i cilj odgoja upravo zato jer bijaše vrhunski izraz Božje volje.

Najstariji dijelovi Svetog pisma Starog zavjeta ništa ne govore o javnom odgoju i o javnoj pouci, o školstvu (prvi se puta „škola” spominje u *Sir* 51,23). Ipak se daje naslutiti da je već i prije sužanjstva u Izraelu postojalo školstvo, već iz činjenice što je školstvo, kako prije rekosmo, postojalo u Kanaanu prije useljenja Izraela.⁷ Prorok *Jeremija* već je dijelio izraelsko društvo na svećenike kojima pripada *Zakon/Tora*, na *proro* kojima pripada *Riječ/dabar* i na *mudrace* kojima pripada *mudrost/hokmah* (usp. Jr 18,18).

FILOLOŠKA ANALIZA

HEBR. I GRČKIH IZRAZA ZA „ODGOJITI”

(*hebr.* *jsr/ musar*, *grč.* *paideuo/ paideia/ pais/ paidion*) – glagol *jsr* nalazi se u Bibliji SZ 43 puta i znači *odgajati, popravljati, stezati* i slično, a imenica *musar* nalazi se 51 puta i znači *odgoj* odnosno *stega* te imenica, hapax legomenon, *jissôr* (usp. Job 40,2) što znači *odgojitelj*.⁸

Grčki prijevod hebrejske Biblije zvan LXX vjerno prevodi *hebr.* glagol *jasar'* s *paideuo* (osim u 1. Ljet 15,22), a imenicu *musar* s *paideia* odn. *paidia*.

Glagol *jasar* znači prvenstveno pripitomiti, upitomiti, popravljati, odgajati, stezati kaznama i drugim odgojnim sredstvima... Zadaća tog pothvata poglavito bijaše u tome da se mladu čovjeku prenese znanje o ponašanju, o ophođenju s Bogom i s ljudima. Obično su najamnici tog čina bila djeca, a subjekt roditelji i, konačno, sam Bog. Bog se služi mnogim načinima da pouči čovjeka: seljaka u njegov rad (Jr 28, 26s), proroka u svoje tajne osnove s ljudima (Iz

8,11). Uči narod i pojedince (Ps 94,10.12). Dostiže svojim poukama čovjeka u dubokoj noći (usp. Ps 16,7).⁹ Izraela je poučavao na Sinaju kad mu je dao Zakon /Toru. I dalje ga je kroz povijest poučavao i kaznama, kao otac sina što voli, odgajao i popravljao.¹⁰ Psalmist gleda bolest kao Božju kaznu kojom on čovjeka potiče na kajanje i na obraćenje (usp. Ps 6,2; 38,2; 39, 16).

Imenica *mûsar* znači odgoj, popravak (kaznama i drugim odgojnim sredstvima). *Mûsar* se u paralelizmima zamjenjuje sinonimima kao što su *hokmah* (mudrost¹¹, *bînah* (razboritost),¹² *sedek umišpat* (pravednost i sud)¹³, *dacat* (znanje)¹⁴ i *tôrâh* (zakon).¹⁵ Poistovjećuje se katkad i s *jir'ât Jahve* (strah Božji).¹⁶ Iz ovih tekstova u kojima se za *mûsar* upotrebljavaju drugi pojmovi kao sinonimi saznajemo kako je bilo široko značenje hebrejskog pojma *mûsar*. *Mûsar* je dakle sve ono što je trebalo naučiti, učenjem steći, da bi čovjek mogao ovladati problemima koje nameću razne životne situacije. (Možda bi na kraju krajeva tom hebrejskom pojmu najbolje odgovarao naš pojam *uľjudba* odnosno *kultura!*). *Mûsar* je temelj sveg čovjekovog djelovanja, jamstvo njegove budućnosti (Izr 19,20) zato se i poistovjećuje s mudrošću i sa znanjem (Izr 1,2; 8,10; 12,1; 19,20.27; 23,12.23). Onaj tko zanemari steći *mûsar*, neće uspjeti u životu. Ali *mûsar* je iznad svega znanje o Bogu, strah Božji, ljubav prema Bogu. Dapače, strah Božji jest početak mudrosti, škola mudrosti (Izr 1,7; 15,33). U jahvističkoj vjeri stvarno je vjersko znanje temelj i uvjet bilo kojeg drugog znanja.

6. Usp. W. Zimmerli, *Erziehung in der Bibel*, u *Neues Pädagogisches Lexikon*, str. 311.

7. Usp. L. Dürr, *Das Erziehungswesen*, 109s; A. Klostermann, *Schulwesen*, 193–232; H. J. Hermisson, *Studien*, passim; B. Lang, *Schule und Unterricht*, 104 119.

8. Usp. R. D. Branson, *jsr/musar*, u *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, sv. III, str. 688–697.

9. Usp. M. Dahood, *Psalms*, sv. I, Anchor Bible, 1966, str. 87.

10. Usp. H. C. Wolff, *Biblischer Kommentar XIV* /1, str. 125.126.238s.

11. Usp. Izr 6,23; 8,10s; 23,23.

12. Usp. Izr 4,1; 23,23.

13. Usp. Izr. 1,3.

14. Usp. Izr 19,27; 23,12.

15. Usp. Izr 1,8; 4,1.

Ima primjera iz kojih se vidi da je *mūsar* i neki određeni nauk koji treba naučiti (Izr 24, 32; Ez 5,15; Sef 3,7) i metoda odgoja odnosno pouke: odgaja se šibom i riječima (Izr 22,15; 23,13),¹⁷ ali iznad svega ljubavlju. Mudrac uspoređuje Boga odgojitelja s ocem odgojiteljem: kao što otac sina kojega voli odgaja šibom i kaznama, tako i Bog odgaja vjernika kaznama jer ga želi odgojiti (usp. Izr 3,11).

Kao što se iz ove raščlambe vidi, o odgoju se najviše govori u *mudrosnoj* književnosti Staroga zavjeta, i to pretežno u knjigama *Izr* i *Sir*. Oko 50% slučajeva u kojima se pojavljuje hebr. korijen *jsr* (bilo kao glagol bilo kao imenica) odnosno njegov grčki ekvivalent *paideuo* ili *paideia* u LXX pojavljuje se u mudrosnoj književnosti a od toga u *Izr* oko jedna trećina, tj. 29 puta kao imenica, a 5 puta kao glagol. To znači da se u vrijeme kad nastaje mudrosna književnost polaže velika važnost na odgoj u vjeri i za vjeru. U to su vrijeme u Izraelu već postojale vrlo dobro organizirane škole u kojima su mladići oblikovali svoj vjerski i ćudoredni život. Iz tih škola izlazili su pisari i pismoznanci (*šoterim*, *soferim*) i oni koji su služili u hramu i na dvoru, dakle vjerska i građanska inteligencija.

Osim u *Izr*, *mūsar* se često pojavljuje – da pače kao ključni pojam – i u Isusa Siraha. Pisac *Sir* smatra se učiteljem istinske mudrosti u odnosu na helenističku mudrost (grč. *sofia*) kojoj su sve više izloženi mladi Židovi u dijaspori (usp. M. Hengel, *Judentum und Hellenismus*, 243). Pisac želi pomoći mladima da prodube svoju židovsku vjeru, da odgoje sebe same kao čvrste vjernike koji bi bili dorasli grčkoj mudrosti. To čini u obliku razgovora (pitanja i odgovori) (usp. *Sir* 5,1–4; 23,18; 27,5.7: 30,23) kao što to bijaše običaj u grčkim odn. helenističkim školama. Učitelj i učenik raspravljaju, razgovaraju o problemima vjere, ćudoređa i praktičnog života. Sam pisac *Sir* jest zrela osoba, sposobna za odgoj mladih (50,27). Mnogi smatraju *Sir* „knjigom škole”, namijenjenom *višim školama*, a sastavljenom po uzoru na grčke knjige.¹⁸

Knjiga *Mudr*, u kojoj je također prisutna tema odgoja već je sinteza hebrejske teocentrične i grčke antropocentrične mudrosti. *Mudr* je apologetski spis namijenjen Židovima kojima prijeći poganstvo, ali i poganima, da im dokaže supe-

riornost biblijske religije. Namijenjena je školskoj djeci odnosno mladima. Glavni joj je sadržaj Stari zavjet: ona tumači Stari zavjet. U njoj su počeci biblijske egzegeze.

Glavni motiv odgoja u mudrosnoj književnosti jest vjera u Boga: „strah Božji škola je (hebr. *mūsar*) mudrosti!” (Izr 15,33; usp. još 1, 7). Cilj svakoga odgoja jest postizavanje mudrosti u vjerskom smislu, a to je ujedno sposobnost rješavati životne probleme. U takvu odgoju imaše veliku ulogu *Zakon /Tora*. Strah Božji koji treba u se usaditi jest sposobnost čitati Božji poredak u svijetu, Božju volju izraženu u svakom pokretu svijeta, a nadasve u Zakonu. U tom smislu strah je Božji uistinu „početak i škola svake mudrosti” (Izr 1,7 i 15,33). Vjera dakle u tom odgojnom procesu ima presudnu ulogu: ona je uvjet bilo koje mudrosti (*hokma*, *sofija*), njezin izvor i njezin cilj. Zato u Starom zavjetu nema napetosti između *vjere* i *znanosti*, odnosno misli i razuma. Starozavjetna je vjera bila tako duboko ukorijenjena u bit svakog zrelog i odgojenog čovjeka da je ona stvarno bila *temelj* svake mudrosti. Bila je nužan i neizostavan element kulture. Vjera je stvarno *mūsar*, ispravni odnos vjernika prema Bogu: odnos ljubavi, povjerenja, poslušna, pokornosti i dosljedno tome također ispravan odnos prema bližnjemu, prema svijetu, prema iskustvu, prema razumu...

ODGOJ ZA VJERU U ŽIDOVSTVU

(Kasni Stari zavjet, posužanjsko židovstvo, rabinsko židovstvo, Kumran, međuzavjetno doba). – S mudrosnom književnošću na kojoj smo se duže zadržali zapravo smo već dijelom zakoračili u kasno starozavjetno doba u kojem se rađa nešto značajno novo: posužanjsko židovstvo odn. judaizam.

Judaizam odnosno židovstvo rodilo se zapravo u babilonskom sužanjstvu (VI. stoljeće

16. Usp. Izr 15,33.

17. Usp. C. H. Toy, *Proverbs*, International Critical Commentary, 1904, str. 433; Branslon, 694.

18. Usp. Th. Middendorp, *Die Stellung Jesu bei Sirac zwischen Judentum und Hellenismus*, Leiden, 1973, str. 32; C. Bissoli, *Bibbia*, 142s; J. Conrad, *Die junge Generation im AT*.

pr. Kr.), ali ima svoje korijenje već u Jošijinoj vjerskoj i nacionalnoj obnovi godine 622. pr. Kr. Tada je stvoren program nacionalne religije, snažno naglašen monoteizam, kult usredotočen u Jeruzalem. Sredstvo kojim se stvaralo židovstvo bila je *knjiga*: biti Židov značilo je imati knjigu. Ako je izraelska religija imala središte i uporište u jeruzalemskom hramu, židovska ga religija ima u knjizi (u to vrijeme – sjetimo se – nastaje posljednja i konačna redakcija biblijskih knjiga Staroga zavjeta). Židovstvo, samo stvoritelj knjige, postaje sada stvorenje knjige. Nikakvo onda čudo da su im neprijatelji najprije htjeli uništiti knjige: Antiohije Epifan brani Židovima da čitaju svete knjige, izrečena je smrtna kazna za svakoga koji bi posjedovao svete spise (usp. 1. Mak 1,57). Makabejci se bore za domovinu i za svete knjige (usp. 2. Mak 8,21s). Nisu bili mučenici samo Boga nego i knjige. Obnovitelji židovstva htjedoše odjednom sav narod pretvoriti u čitalački narod. Svete spise treba čitati, slušati, razmatrati, napamet učiti... čitati ih danju i noću. Svi postaju učenici Tore (usp. Ps 1,2: „Blago čovjeku koji uživa u *tori Jahvinoj*, iz Zakona njegova čita dan i noć!"). Čitati Sveto pismo znači razmišljati, razmatrati, pjevati, radovati se... Drukčije čitaju svoja Sveta pisma nego ostala djela.

Odgoj djece za vjeru i u vjeri i dalje ostaje poglavita dužnost roditelja, ali se sada odgoj izvan obitelji nastavlja u javnoj službi Božjoj u *sinagogi*.¹⁹ U babilonskom su sužanjstvu duhovni vođe židovstva razvili i obogatili staru službu Božju. I kao što se sad počeo stvarati kanon svetih knjiga, tako se počeo stvarati i kanon liturgijskih čina (usp. Neh 8). Sastajali su se u sinagogi osobito subotom da čitaju Sveto pismo, da razmatraju o drevnim Božjim zahvatima, da mole, pjevaju i prime Božji blagoslov. Taj duhovni pokret prijeći će kasnije djelomice i u jeruzalemski hram pa će i u njemu biti prostorije u kojima su rabini čitali narodu Sveto pismo, propovijedali, raspravljali.²⁰ Međutim, hram je ipak prvenstveno bio mjesto žrtvovanja i podređen vlasti svećenika, a sinogoga je bila bogomolja, učionica pismoznanca i svratište putujućih Židova iz dijaspore. Značajan je u tom kontekstu natpis pronađen na Teodotovoj sinagogi.²¹ U Isusovo vrijeme bijaše u Jeruzalemu oko

480 sinagoga i svaka je od njih imala školu za dječake (*bet-sefer*) i akademiju za odrasle mladiće (*bet-midraš*). U školi se čitala Biblija i napamet se učili najznačajniji njezini dijelovi (osobito psalmi i proročanstva), a u akademiji se učilo mišnu (dio Talmuda, drugotne svete židovske knjige). Služba se Božja uglavnom sastojala od čitanja Svetog pisma, homilije na pročitani tekst i molitve. Čitati i propovijedati mogao je tko god se osjećao sposobnim, a prednost su imali gosti.²² Poslije razorenja hrama 70. godine po Kr. literarno naobražen učitelj Zakona, *rabi*, sve je više potiskivao svećenika koji je sad ostao bez posla. Poslije razorenja hrama židovstvo postaje u punom smislu *religija knjige*. I u tom je smislu židovstvo izvršilo presudan utjecaj na kršćanstvo predavši mu knjigu i liturgiju!

ŽIDOVSTVO U HELENISTIČKOJ DIJASPORI

Židovi su se susreli s helenizmom najprije i najpresudnije u Aleksandriji koja je poslije III. stoljeća pr. Kr. postala metropola helenizma na Istoku. Tu je nastao prvi pokušaj simbioze helenističke kulture i židovske vjere. Dok su se u Palestini Židovi snažno odupirali bilo kakvom helenističkom utjecaju npr. (otpor što su ga Židovi pružili Jasonu zato što je u Jeruzalemu osnovao „gimnaziju” 175. godine pr. Kr: usp. 2. Mak 4,9–14), u Aleksandriji su prihvatili helenističku kulturu (npr. Filon Aleksandrijski) i svojim je vjerskim razmišljanjima oplodili i obogatili. Bila je to izvanredna inkulturacija Biblije!

19. Usp. F. *Huttenmeister*, *Die jüdischen Synagogen, Lehrhäuser und Gerichtshöfe*, Wiesbaden, 1977.

20. Usp. Prop 4,17; Lk 2,46: dijete Isus u Hramu raspravlja s učiteljima Zakona; Lk 17,47: Isus je načavao u Hramu.

21. „Teodot, sin Vetenov, svećenik i pročelnik sinagoge, sin predstojnika sinagoge, unuk predstojnika sinagoge, sagradio je ovu sinagogu za čitanje Zakona i za pouku zapovijedi i svratište i nusprostoriije i vodovodne uređaje za smještaj onih iz tuđine.” Natpis je pronađen 1914. godine u Jeruzalemu i čuva se u Rockefellerovu muzeju u Jeruzalemu.

22. Usp. Lk 4, 16s: Isus u nazaretskoj sinagogi; Dj 13,5.15; 14,1s: Pavao u sinagogama diljem dijaspore.

Tu se onda ostvario prvi prijevod Svetog pisma s hebrejskog jezika na drugi jezik (konkretno, grčki) i tako je Sveto pismo prodrlo u svijet kulture i civilizacije te postalo svima pristupačno. Židovi svugdje uz sinagogu osnivaju svoje škole te tako intenziviraju svoj vjerski odgoj.²³ Rabini sabiru oko sebe sposobne mladiće i njima tumače Sveto pismo. Njihova tumačenja učenici bilježe te tako nastaju *katene* rabinskih tumačenja Biblije. To je cvat židovske vjerske književnosti (II. st. pr. Kr. do III. st. po Kr.). Ideal je svakog Židova da bude poučen u Svetim pismima. „Poučite svoju djecu u Pisma da bi cijelog života znali Zakon i cijeli ga život čitali.” (Test. Lev. 13,2). „Tko ne uči, zaslužio je smrt!”, rekao je rabi Hilel, inače poznat po blagosti. Škola je za mlade Židove trajala u prosjeku deset godina. Glavni predmet bijaše Sveto pismo, kao što u grčkim školama glavni predmet bijaše Homer. Susjedni su se narodi divili židovskom odgoju: „Idite i pogledajte njihove sinagoge i njihove škole! Naći ćete djecu gdje naglas sriču knjigu Zakona. S njima je uistinu sam Bog!”, zapisa zapažanje nekog poganina jedan rabin. Pronađen je jedan židovski katekizam iz Isusova vremena koji je kasnije postao kršćanski katekizam.²⁴

RABINSKO ŽIDOVSTVO

Rabinski judaizam koji se ne može odijeliti od judaizma uopće najznačajniji je vjerski izdanak i uzorak židovstva iz Isusova vremena i poslije toga. On predstavlja monolitan pokret i nastavak je farizejskog pokreta koji je došao do punog izražaja poslije nacionalne i vjerske katastrofe 70. godine po Kr. Rabinizam je bio veličanstven odgojni pokret.²⁵ Rabini su bili učitelji vjere: poučavali su učenike kako da vrše volju Božju izraženu u Tori odn. Mojsijevu zakonu. Silili su učenike da napamet uče značajnije tekstove Svetog pisma i stalno dijalogizirali (pitanja i odgovori) sa svojim učenicima. Učenici su uzore vjere najčešće imali u svojim rabinima: ugledali su se u njih i slijedili ih. Nisu od njih učili samo čitati i pisati nego živjeti u vjeri i za vjeru. Vjera se prenosila prvenstveno zajedničkim životom, druženjem: učenik je s učiteljem stva-

rao jednu novu obitelj, novu vjersko—odgojnu stanicu. Gdje je god bilo Židova, ondje je bila sinagoga sa školom. Bilo je 14 stupnjeva poduke podjeljenih po dobi učenika. U tako razvijenom odgojnom i školskom sustavu postojala je, istina, nova opasnost, naime da se od *odgajanja za vjeru* učini puko naučavanje vjere kao teološkog sustava (npr. Hilelova škola, Gamalielova škola...), a ne više život vjere kao odnos s Bogom i s ljudima.

Tu vidimo velike sličnosti s prvim kršćanstvom: kao što su rabini učili svoje učenike čitati i tumačiti Zakon i prenositi ga narednim pokoljenjima, tako su i Isusovi učenici vjerno prenosili riječi svojeg rabija Isusa. Kolegij dvanaestorice bijaše u neku ruku *akademija*. Svoje propovijedanje Isus je shvatio kao odgoj: „Zato idite i učite sve narode mojim učenicima!” (Mt 28,19). Matejevo je evanđelje zapravo priručnik takva vjerskog odgoja, Matejeve vjerske škole.²⁶

ODGOJ U VJERI I ZA VJERU PO KUMRANSKIM SPISIMA

Vjerski odgoj u Kumranu ide sasvim u okvire židovskog odgoja u vremenu od II. st. pr. Kr. do II. st. po Kr. s tom razlikom što je ostao potpuno imun na bilo kakav helenistički utjecaj. Upravo su se zato i povukli u pustinju, na obale Mrtvog mora, daleko od utjecaja kulture i civi-

23. Usp. R. *Déaut*, članak *Judaïsme*, u *Dictionnaire de Spiritualité*, VIII, 1502; G.F. *Moore*, *Judaism in the First Centuries in the Christian Era*, 3 sveska, Cambridge, 1927—1930; J. *Bonsirven*, *Le Judaïsme paléstinien au temps de Jesus Christ*, 2 sveska, Paris, 1934—1935; E. *Lohse*, *Umwelt des Neuen Testaments*, Göttingen, 1971; N. *Drazin*, *History of Jewish Education from 515 BC to 220 CE*; E. Ebner, *Elementary Education in Ancient Israel during the Tannaitic Period (10—22) CE*, New York, 1956; S. *Safrai*, *Education and Study of the Torah*, u *The Jewish People in the first Centuries*, II, Assen, 1976; R. *Aron*, *Les annies*; S. *Cavaletti*, *L' Educazione ebraica*, u AA, *Nuove questioni di storia della pedagogia*, I, Brescia, 1977, str. 11—62.

24. Usp. M. *Hengel*, *Judentum und Hellenismus* 152; A. *Seeberg*, *Der Katechismus der Urchristenheit*, Leipzig, 1903, München, 1965.

25. *Bissoli* 173s; N. *Drazin*, *History*; S. *Cavaletti*, *L' Educazione*.

26. Usp. komentare Matejeva evanđelja, ad locum

lizacije Rimljana, Grka, Helena i drugih stranaca. Dvije su značajke vjerskog odgoja u Kumranu: odgoj je shvaćen kao *etičko* odn. *čudoredno formiranje*, oblikovanje čovjeka, s dozom stege, discipline, i kao *Božji odgoj* preko kazni i popravaka. Zajednica je u Kumranu imala monaški karakter, bila je hijerarhijski organizirana i usredotočena na vjersko—čudoredni odgoj svojih članova. Sve je bilo usmjereno prema studiju Zakona (usp. 1QS 6,24—7,25). Pridruživanje zajednici uslijedilo je tek nakon aspiranture (1QS 6,14,16) i novicijata od dvije godine (1QS 6,14—23). Osim tih dviju čisto inicijacijskih formacija postojala je i permanentna formacija, trajni odgoj u vjeri i za vjeru: trajni studij Svetog pisma. Po *Aneksu*, Pravilu zajednice, svatko se morao od djetinjstva poučavati u Svetim pismima, u knjizi Razmišljanja i, prema dobi, u odredbama Saveza i deset je godina morao biti odgajan u vjeri i za vjeru. I tek s dvadeset godina bio je čovjek zreo za ženidbu, drukčije dakle nego po Talmudu po kojem je čovjek zreo za ženidbu već s navršenih 13 odn. 14 godina.²⁷ U prvom se slučaju gledalo na vjersko—čudorednu zrelost, a u drugom na tjelesnu zrelost.²⁸

U Kumranu su učenici morali trećinu noći probdjeti u studiju Svetog pisma, i to svaki dan u cijeloj godini. Bile su grupe po deset članova koji su zajedno čitali i proučavali Sveto pismo. Jedan se od njih morao posvetiti isključivo studiju Zakona (1QS 5,9—11; 8,13—15; 8,22). Odgovorni za vjerski odgoj u Kumranu bijahu iznad svega učitelji pravde (*moreh hassadiq*), učitelj mudrosti odnosno instruktorka (*maskihil*)²⁹, pročelnik odnosno predsjedatelj zajednice (*paquid*)³⁰, nadzornik zajednice (*mebaqqer, episkopos*)³¹, tumač Zakona odnosno egzegeta (doreš hattorah).³²

Iz ovog se vidi da je u Kumranu postojao temeljit odgoj za vjeru. Za taj su odgoj imali osposobljene ljude: *maskihil* je vodio svakog pojedinca i bio odgovoran za njegov vjerski odgoj. On je bio u neku ruku duhovnik zajednice. *Mebaqqer* je nadzirao odgoj i one koji su bili odgovorni za odgoj: nadzirao je kao otac svoje sinove (CD 13,9). A iznad svih je bio učitelj pravde: on je bdio nad sveukupnim odgojem i nad sveukupnim duhovnim životom zajednice.

I tu susrećemo velike sličnosti između ži-

dotske zajednice u Kumranu i kršćanstva. J. Coppens vidi veliku sličnost između *Hebr* i kumranskih spisa upravo u odnosu na katehetsku praksu.³³ *Spicq* otkriva tu sličnost u kumranskom studiju Svetog pisma i pastoralnih poslanica,³⁴ a H. O' Donnes vidi velik utjecaj Kumrana na Novi zavjet ondje gdje apostoli pokušavaju oblikovati i odgajati prve kršćane u Božjoj mudrosti, u parenetskim tekstovima Novog zavjeta.³⁵ Nešto je oprezniji L. Moraldi koji podsjeća da i Kumran i kršćanstvo ovise u velikoj mjeri o židovstvu intertestamentarnog vremena.³⁶

ODGOJ ZA VJERU U NOVOME ZAVJETU

U odnosu na odgoj za vjeru Novi je zavjet naslijedio uglavnom odgojnu praksu židovstva dodavši dakako neke nove naglaske. U Novom se zavjetu više govori o *pastoralu* mladih, djece napose, i nekrštenih nego o *odgoju*. Tu je više nego odgoj razvijena *kateheza*, i ona kućna i ona u sklopu zajednice. Prva se Crkva vrlo brzo poslije Isusova uzašašća našla u situaciji da odredi svoj stav prema zemaljskim stvarnostima: prema braku, prema obitelji, prema državi, prema vlasništvu i prema odgoju jer su njezini članovi bili oženjeni, imali djecu, posjede i tome slično. U tome je ona slijedila stav svojeg Ustanovitelja.

I kršćanstvo ističe obitelj kao temeljnu jezgru odgoja za vjeru (usp. 2. Kor 12,14). Tu ta-

27. Usp. 1QSa 1,6—20; E. Lohse, *Die Texte aus Qumran*, 46—49.

28. Usp. H. Bardtke, *Considerations sur les cantiques de Qumran*, u *Revue biblique*, 63(1956), 220—223; C. Spicq, *La place ou le role des jeunes dans certaines communautés neotestamentaires*, u *Revue biblique*, 76(1969), 515.

29. 1QS 9,12,21; 1QH 8,4—16.

30. 1QS 6,14.

31. 1QS 6,12.13.20; CD 13,7s.

32. 1QS 6,6—8; 1.15; usp. C. Bissoli, 182.

33. Usp. J. Coppens, *Les affinités qumraniennes de l'Épître aux Hébreux*, u *Nouvelle Revue Théologique*, 94(1962).

34. C. Spicq, *Les épîtres pastorales*, 61.

35. H. O' Donnel, *Education and Wisdom*. Fribourg, 1969, str. 94—104.

36. L. Moraldi, *i Manoscritti di Qumran*, Torino, 1971, str. 73. i 80.

kođer otac ima najveću odgovornost za odgoj. Otac je predstavljen kao slika Božja: njega valja slušati jer predstavlja Božji autoritet (Mt 6,26. 32; Lk 15,11). Ocu se stavlja na srce da bude dobar prema djeci (Mt 7,9–11; Lk 11,11s i tzv. „*tabulae domesticae*” u Ef 6,4; Kol 3,21), da ih s ljubavlju odgaja za sliku Božju. U tu svrhu otac smije disciplinski zahvaćati u život svojih podređenih (usp. Hebr 12,7.10): djece, žena, slugu i robova. Upravo to da je netko dobar otac odnosno dobar predstojnik i dobar odgojitelj svoje djece jest preporuka da može preuzeti neku javnu crkvenu službu postati episkop, prezbiter ili diakon (1. Tim 3,4; 3,12; 1. Pt 2,18; Tit 1,6). Postavlja se dakle tijesna veza između očinske odgojiteljske i upravne službe u maloj obitelji i pastoralne službe u velikoj obitelji Crkvi.

U 1. Tim 5,10 ističe se i žena kao odgojiteljica djece, što je za shvaćanje žene u odnosu na Novi zavjet vrlo važno: „Neka se unese u udovički popis (samo ona) udovica koja ne bude mlađa od šezdeset godina, samo jedanput udavana, koju preporučuju njezina djela ljubavi, to jest *ako je djecu odgojila*, ako je bila gostoljubiva, ako je prala noge svetima, ako je pomagala nevoljnicima...” Među drugim dobrim djelima koja žena mora vršiti spominje se na prvom mjestu *odgajanje djece*.

Što Novi zavjet podrazumijeva pod pojmom odgoja možda sržno nabolje izražava u odnosu na dječaka Krstitelja i na dječaka Isusa. Za obojicu kaže „da su rasli i jačali se napunjavajući se duhom odnosno mudrošću” (usp. Lk 1,80; 2,40). *Odgoj za vjeru sastoji se u rastu i razvijanju Duha i njegove mudrosti*. Fizički rast tijela prati i duhovni rast Duha i mudrosti.

NZ nije bio u odnosu na odgoj zatvoren i isključiv: prihvaćao je grčki i židovski odgoj. Grčki im je odgoj bio nezamjenjiv. Pavao se često suočava sa svojim slušačima kao odgojenim, školovanim i inteligentnim ljudima (1. Kor 2,13; Kol 2; Dj 17). U Efezu je neko vrijeme djelovao u školi nekog Tirana (Dj 19,9). Tvrdnje da Isus nije svršio visoke škole (Iv 7,15), da su Petar i Ivan neuki ribari (Dj 4,13) svjedoče kako se velika važnost u novozavjetno doba pridavala *paidei*, odnosno odgoju u školi. Međutim, prvi kršćani nisu imali svoje škole, nego su svoju djecu slali u javne škole gdje se

djecu podučavalo u grčkoj mudrosti. Kršćanski je odgoj za vjeru pretpostavljao humanistički odgoj i na nj se nakalamljivao. Zbivalo se to prvenstveno u obitelji, a potom i u zajednicama gdje su učitelji (*didaskaloi*) imali dužnost da djecu i nepoučene u vjeri nadopunski odgajaju: *kateheza u obitelji* i *kateheza u zajednici* (vidi: *Ugo Vanni*, *La catechesi e il catechista nell'esperienza ecclesiale del Nuovo Testamento*, u *Via Verità e Vita*. Rivista di pastorale catechetica 29/1980, broj 80,2a studeni–prosinac, str. 6–19. Izvrstan članak o katehezi u Novome zavjetu). I nije između humanističkog odgoja u helenističkim školama i vjerskog odgoja u obitelji i u crkvenim zajednicama spočetka bilo nikakva sukoba. Sukobi će nastati kasnije, kad kašćanstvo počne prezirati antiknu kulturu stvorivši već svoju vlastitu.

Cilj svakog odgoja bijaše vjera, zapravo *savršenstvo vjernika* (grč. *teleiosis*), *slika Božja*, *Isus Krist Uskrsnuli slika Božja* (usp. 1. Kor 13,11; 14,20; 1. Sol 5,23; Hebr 6,1; 12,23; Ef 4,13). Cilj odgoja bijaše odrasti u Kristu, suodrasti s Kristom za Krista (Fil 4,8; 1. Tim 4,8).

Izvrstan novozavjetni biblijski uzorak odgoja susrećemo u Ef 6,1–4: „Djeco, pokoravajte se svojim roditeljima u Gospodinu jer je to pravedno (usp. Kol 3,20). „Poštuj svoga oca i majku” – to je prva zapovijed popraćena obećanjem „da ti bude dobro i da dugo živiš na zemlji”. A vi, očevi, ne ogorčujte svoje djece, već ih odgajajte stegom i opomenom Gospodnjom!” U tom je tekstu teološka shema novozavjetnog pojma odgoja: tu je izrečen a) ambijent gdje se odgoj ima događati (patrijarhalna obitelj b) odgojiteljsko djelo uokvireno je u shemu *reciprocnosti*: očevi – sinovi: očevi su dužni nešto činiti prema djeci, a djeca su dužna nešto činiti prema očevima. A jedni i drugi povezani su u Gospodinu. c) Naglašava se *poslušnost i pokornost djece prema roditeljima*. Već je Luka u 2,51 za Isusa rekao da je bio roditeljima poslušan, i to u vezi s isticanjem da „je napredovao u mudrosti, rastu i milosti pred Bogom i pred ljudima” (usp. Lk 2,51; usp. i Kol 3,20). d) Odgoj je *kiriocentričan*: djeca se moraju pokoravati roditeljima u Gospodinu, a roditelji ih moraju odgajati stegom i opomenama Gospodnjim (grč. *paideia kai nouthesia tou kyriou*). Gospodin je

u središtu odgoja. Mjerilo odnosa djece prema roditeljima i roditelja prema djeci jest Gospodin odnosno njegove opomene. e) Odgoj je ureden s *paideia kai nouthesia* od strane oca i *hypakoe* od strane djece: roditelji moraju djeci davati stegu i Gospodnje opomene, a djeca se moraju pokoravati i slušati očeve. *Paideia* se u tom kontekstu odnosi na globalno vodstvo djeteta, a *nouthesia* se odnosi na riječi pomoću kojih otac odgaja dijete. *Paideia* ima nešto i od grčkog klasičnog odgoja (izobrazba i oblikovanje djeteta) i od židovskog (disciplina, stega).

Tako u tom kratkom naputku u Ef 6,1–4 (tzv. tabula domestica) imamo posrijedi svu novozavjetnu teologiju odgoja.³⁷

Kao shema odgoja za vjeru može nam poslužiti i *lik Isusa Krista*. Sam je na sebi pokazao kako treba rasti i sazrijevati u Duhu, milosti i istini. U svojem javnom djelovanju on se predstavio kao rabi: skupljao je oko sebe učenike, učio ih i odgajao. Prihvatio je i djecu: milovao ih i blagoslivljao. Pa i *Pavlov lik* pomaže u shvaćanju kršćanskog odgoja: on se predstavljao zajednicama kao njihov otac jer je te zajednice osnovao i početka u njima djelovao (1. Kor 3,2; 4,14s; 1. Sol 2,7.11; Gal 4,19). Nagovarao je kršćane da se trude oko svojeg odgoja i da rade na sebi kako bi sazreli u zrelost Isusovih učenika (usp. 1. Kor 13,11; 14,20s). Svakodnevne probleme tretirao je u svjetlu kraljevstva Božjega (usp. 1. Kor 6,10), u svjetlu uskrsnulog Krista, u svjetlu vjere (usp. Gal 5,6). U svojem odgojiteljskom djelu stalno ukazuje na Zakon koji proglašava „odgojiteljem” (*paidagogos*) u svoj odličnosti te riječi (usp. Gal 3,21).

ODGAJANIK ZA VJERU (DIJETE)

Odgajnik za vjeru pa prema tome objekt svekolikog odgoja i izobrazbe jest dijete odnosno mladić.³⁸ U Bibliji se ne nazire samo posebna ljubav prema djeci i mladima općenito nego i velika briga za njihov odgoj u vjeri i za vjeru u Jahvu. Za razliku od grčko-rimskog svijeta i svijeta Staroga istoka općenito³⁹ ljudi Biblije prihvaćaju djecu kao dar i blagoslov Božji i visoko ih cijene. Osmi dan bili su u Starome zavjetu dječaci obrezani i tako obredno svečano učlanjeni u Božji narod, narod Božjeg saveza

(Post 17,12). Od najnježnije su dobi prisustvovali obiteljskom kultu i velikim blagdanima Saveza (pasha, blagdan sedmica i blagdan sjenica). Djeca su potpuno povjerena brizi roditelja, potpuno su u njihovoj vlasti: roditelji im predstavljaju Boga i njihov autoritet slijedi odmah iza Božjeg autoriteta. Odnos djece prema roditeljima ravna se po jednoj od deset zapovijedi Božjih: „Poštuj oca i majku svoju da imadneš dug život i dobro ti bude na zemlji koju ti Jahve daje!” (usp. Izl 20,12 i Pnz 5,16) i „proklet bio onaj koji zlostavlja majku svoju!” (Pnz 27,18–21).

Čim je dijete moglo govoriti, otac ga je morao naučiti molitvu *Šema jisrael, toru i sveti jezik* (= hebrejski), piše u Talmudu (Tosefta Hagigah 1,2).

Rabini u kasno starozavjetno doba i u intertestamentarno doba, kako već gore istaknuto stalno prate odgajnika. Pod njihovim nadzorom odgajnik uči napamet iz Zakona i napamet uči duge molitve na hebrejskom jeziku koji je tek trebalo naučiti.

Izvan odgoja, izvan obitelji i škole, djeca su i u hebrejskom svijetu bez značenja i pribrajaju se među žene: usp. Mt 14,21: „A jelo je oko

37. Usp. C. Bissoli, *Bibbia*, 227s.

38. Usp. G. Krause (Hg), *Die Kinder im Evangelium*; R. Voeltzel, *L'enfant et son éducation dans la Bible*; S. Legasse, *Jesus et l'enfant*, i druga djela.

39. U grčko-rimskom svijetu i na Starom istoku djecu se malo cijeno. Cijenili su zdravu djecu jer su u njima gledali buduće radnike i ratnike. No ako su djeca bila rođena s nekom manom ili u bilo kojem pogledu slaba, ona su bila izložena. Zanimljivo je u tom pogledu pismo Egipćanina Hilarija svojoj ženi Alis: „Znaj da se još nalazimo u Aleksandriji... Molim te i zaklinjem: brini se za maloga i čim dobijem plaću, poslat ću ti je. Ako si slučajno ostala trudna pa rodiš sina, dobro je, a ako rodiš kćerku, onda je izloži...” Papyrus Oxyrhynchus 744. Izlaganje djece bijaše u Rimljana i Grka, a prije njih i u drugih naroda na Starome istoku opća praksa. U Rimu je bio običaj da su dijete poslije rođenja stavili pred očeve noge i ako se on sagnuo da podigne dijete, onda je dijete bilo sačuvano, a ako se nije htio sagnuti i podići ga na svoje ruke, onda je to značilo da dijete treba izložiti. Mnogi su od izloženih umirali, a mnoge su uzimali za robove ili su ih sakatili i pomoću njih kasnije izazivajući ljudsko milosrđe prosili milostinju... Izlaganje djece bilo je prakticirano i iz religijskih motiva. Protiv izlaganja djece digli su svoj glas stojički filozof Musonije (1. st. po Kr.), Epitet (nešto ranije) i neki drugi jer su u tome vidjeli veliku opasnost za budućnost naroda.

pet tisuća muževa, osim žena i djece.” Zato ozbiljan čovjek, čovjek od znanosti kao što su to bili rabini, nije se igrao s djecom: to je bio gubitak vremena. Rabi Dosa ben Arhinas (oko 90. po Kr.) reče: „Jutarnji san, podnevno vino, dječje brbljarije i prisustvovanje pučkim sastancima uzimaju čovjeka s ovog svijeta” (Mišna Aboth 3,10).

I u *Novome zavjetu* koji u tome potpuno baštini židovski mentalitet, odgovajnici za vjeru jesu djeca. No budući da je Isus nastupio evangelizatorski, da je Crkva poslije njega isto tako nastupila evangelizatorski, misionarski, odgovajnici u vjeri i za vjeru sada su i odrasli ljudi. Predmet novozavjetne kateheze, naviještanja i odgoja u vjeri pretežno su odrasli ljudi. Međutim, nas ovdje zanima prvenstveno stav Novoga zavjeta prema *djeci kao odgajanicima za vjeru*. I u tome Novi zavjet pokazuje stanovit napredak prema Starome zavjetu i prema rabinskom židovstvu. Dok je druženje s djecom, osim u odgojne svrhe, rabin općenito smatrao gubitkom vremena, novozavjetni spisi ističu Isusa kao velikog prijatelja djece. To osobito snažno dolazi do izražaja u onom prizoru kad učenici – vjerno i u skladu s rabinskim postupcima – brane djeci da dođu do Isusa, a Isus naređuje učenicima da puste djecu k njemu i on ih je „grlio i blagoslivljao” (usp. Mk 10,13–16). Pustio je djecu k sebi pod izlikom da „takvima pripada kraljevstvo Božje” (Mk 10,14). Tako je Isus djecu pribrojio među jednostavne, među slabe, među nezaštićene, među „narod zemlje”. Za tu je skupinu ljudi Isus, po Mt 5,3, izrekao blaženstvo. Maleni su upravo kao slabi i nezaštićeni sasvim upućeni na jake i na bogate, konačno, na samoga Boga koji je najjači i najbogatiji. Oni su najspremniji da prime kraljevstvo Božje, da prime novi svijet odnosa između Boga i ljudi i samih ljudi među sobom. Oni su daleko više nego ikoja druga skupina ljudi spremni da se odgoje za istinsku vjeru u Boga. Stvarno to značenje mogu imati i Isusove riječi: „Zaista, kažem vam, tko ne primi kraljevstva Božjega kao dijete, ne, neće ući u nj!” (Mk 10,15). Neki u toj Isusovoj izreci vide tragove rabinskog govora po kojem „primiti kraljevstvo Božje” znači moliti molitvu *Šema jisrael*⁴⁰. *Šema jisrael* jest najizvršnija izraelska molitva, sastavljena

od Pnz 6,4–9 i Pnz 11,13–21. Svaki pobožni Židov morao ju je moliti dvaput na dan. Jeruzalemski Talmud veli: „Kako mora moliti putnik? On ne smije uzeti kraljevstva Božjega na sebe dok putuje, nego se mora zaustaviti, upraviti svoje srce prema Bogu sa strahom i trepetom, s uzdisajima i drhtajima, izgovarati Šema...” (*Tanhuma, Lekleka*, paragraf 1, f, 24a). U tom bi smislu onda djeca bila primjer učenicima kako iskreno, pouzdano, čvrsto i zdušno treba moliti.

Isus i inače često upotrebljava lik djeteta u svojim usporedbama (vidi Mk 9,33–37; Mt 11,16–19; 18,5; Lk 7,31–35; 10,15; 18, 17; 9,33–37; 9,46–48). Poznate su Isusove riječi: „Zaista, kažem vam, ako se ne obratite i ne postanete kao djeca, nećete ući u kraljevstvo nebesko.” (Mt 18,3). Slično kao u prethodnom slučaju, djeca znače otvorenost, poučljivost, iskrenost i nevinost koja je osnovni preduvjet za ulazak u kraljevstvo Božje, u novi Božji svijet. Stvarnosti koje predstavljaju temeljnu značajku „biti dijete” jesu upravo one stvarnosti koje su bitne za vjeru pa prema tome i za ulazak u kraljevstvo Božje. Kršćanski se odgoj mora ugledati u odgoj djeteta u vjeri i za vjeru: kao što dijete raste u snazi Duha, tako treba i odrastao čovjek rasti u snazi Duha.

Sve smo ostalo u odnosu na odgoj djeteta već izrekli ranije pa stoga ovdje ne bismo ponavljali. Ukratko možemo ponoviti samo to da je Novi zavjet uvidio važnost odgoja djeteta u vjeri i da je u djeci vidio stvarnosti koje suvremeno židovstvo nije vidjelo. Novi zavjet tvrdi da Bog ima poseban odnos prema djeci i gaji posebnu ljubav prema njima. „Kako se god visoko cijenio Novi zavjet, a dijete i mladi imali posebno mjesto u zajednici..., Gospodin ostaje nešto posebno u kršćanskom odgoju: on je gospodar svega odgoja. Nije dijete jedino mjerilo odgoja, nego mjerilo i cilj odgoja djeteta jest Gospodin, *kyrios*. *Paideia tou kyriou* nije *paideia* djeteta, nego *paideia* za dijete!”⁴¹

40. Usp. S. Legasse, *Jesus et l'enfant*, 319–336; J. Dupont, *Les Beatitudes*, 215–218; C. Bissoli, *Bibbia*, 261–262; H.-R. Weber, *Gesu e i bambini*, 48.

41. Usp. W. Jentsch, *Urchristliches*, 221.

Pavao upotrebljava u svojim spisima jednu značajku djece, naime *nezrelost*, kao sliku za kršćane koji u odnosu na svoju vjeru još nisu zreli, još su kao nezrela djeca (grč. *nepios*): 1. Kor 3,1; Ef 4,14; Hebr 5,13). Nezreo se još hrani mlijekom i još je pod utjecajem drugih. Tako i kršćani koji još nisu zreli u svojoj vjeri, ne mogu podnijeti težak govor objave, nego traže lagane riječi kao što djeca traže mlijeko i daju se vrlo lako voditi od drugih kao što se djeca daju voditi od svojih roditelja. No za razliku od Pavla koji poseže za slikom dječje nezrelosti, Matej u svojem Evanđelju na jednom mjestu pokazuje naprotiv pozitivnu ulogu djece u priznavanju Isusova mesijanstva: za razliku od vjerskih vođa židovskog naroda, djeca izvikuju Isusa za Mesiju i kliču mu pohvale (usp. Mt 21,15s i Ps 8,3 po LXX). U vezi s tim je i onaj Isusov hvalospjev u kojem Isus slavi Oca što je tajne kraljevstva nebeskog sakrio od mudrih i umnih, a objavio malenima (grč. *nepioi*), onima koji predstavljaju „malo stado”, grč. *mikron poimnion* (usp. Lk 12,32). U „nezrelima” i „malenima” (grč. *nepioi*) prepoznaju se kršćani kad postaju svjesni da je sve ljudsko znanje taština u usporedbi s onim što nam Otac nebeski nudi u Isusu Kristu koji od ljudi ne traži ništa drugo nego vjeru da bi im onda upravo po toj vjeri saopćio istinsko, neprolazno, vječno znanje (usp. 1. Kor 1,17–2,16; Mt 13,11–17par.).⁴²

JAHVE ODGOJITELJ ZA VJERU

Subjekt odgoja je po Svetom pismu prvenstveno Bog Jahve, pa tek onda roditelji, u Novome zavjetu Isus Krist, onaj povijesni i onaj Uskrsnuli, vječno prisutni u svojoj Crkvi, a tek onda roditelji i društvo.

Analiza glavnog pojma za *odgoj(iti)* koji se upotrebljava u hebrejskom Starom zavjetu pokazuje da taj glagol ima oko 40 puta *Boga* za subjekt: Bog odgaja narod i pojedince u narodu preko neke pouke koju daje preko trpljenja ili preko neke kazne. Većinom je to slučaj u povijesno-proročkim knjigama (Ponovljeni zakon, Psalmi, Mudrost, Amos, Hošea, Jeremija i drugi: vidi *Priručnu biblijsku konkordanciju*, Dobra Vest, Novi Sad, 1982.). Po mudrosoj književ-

nosti Bog pretežno odgaja riječima, mudročuću, što je već utjecaj (u stanovitoj mjeri) grčke mudrosti odnosno grčke paideie. Kod proroka Jeremije oboje dolazi u obzir: Bog odgaja i riječima i iskustvom koje proživljava prorok u svojem životu i na svojem tijelu. Zato je i biblijski čovjek naučio vazda gledati prema Bogu i u Boga: odgoj je jedan oblik Božjeg djelovanja u ljudskom životu. Odgoj se ne ostvaruje samo unutar granica ljudskog iskustva i vježbanja nego iznad svega u otvaranju srca Bogu, u stalnom obraćenju i kajanju, u vjernosti Savezu, u nastojanju da se sve više i dublje spozna Jahve.⁴³ Utom se smislu Boga promatra u slici oca koji s ljubavlju odgaja svoje dijete pa i onda kad ga mora šibati (usp. Izr 3,12; Pnz 8,5; Mudr 11,9–11 i u NZ Hebr 5,8). U takvom obzoru onda čovjek gleda i svoje trpljenje, boli i ostale nevolje koje ga pogađaju kao izraz Božje ljubavi i milosrđa. „Božanski odgoj pojavljuje se tako kao činilac Božje ljubavi, milosrdnosti i dobrohotnosti prema čovjeku.”⁴⁴

U židovstvu se misao o *teopedagogiji* još više produbljuje: produbljuje se iznad svega smisao trpljenja i njegova uloga u odgoju čovjeka (usp. Mudr 12,20–22). U rabinskom židovstvu razvija se misao o zastupljeničkom trpljenju: jedan može trpjeti za druge, za više njih ili za sve vjerne te im tako isprositi oprostjenje grijeha. U tome je polazište za novozavjetnu teologiju o Isusovoj smrti kao savršenom činu zadovoljštine za grijeha svih ljudi.⁴⁵ Tipično je za rabinsko židovstvo i to što u Božjem odgoju kroz kazne gleda tipičnu značajku Božjeg odgoja pa onda nevolje koje na čovjeka padaju kao kazne u svrhu njegova odgoja za vjeru naziva hebr. *jissurim* (dolazi od hebr. korijena *jsr* o kojem smo već govorili). Tako odgovaraju na pitanje zašto trpe pravedni a uživaju nepravedni.

Kumran zastupa općenito židovsko shvaćanje o Bogu kao odgojitelju te se u tome sasvim

42. Usp. S. *Legasse*, *nepios*, u *Exegetisches Wörterbuch zum NT II*, str. 1142–1143.

43. Usp. C. *Bissoli*, *Bibbia*, 274.

44. W. *Jentsch*, *Urchristliches*, 158.

45. Usp. J.A. *Sanders*, *Suffering as Divine Discipline*, 114–116; E. *Lohse*, *Martyrer und Gottesknecht*. Göttingen, 1964².

približava rabskom židovstvu upotrebljavajući čak izraz *jissurim*.⁴⁶

Novi zavjet u tome slijedi Stari zavjet i suvremeno židovstvo donoseći naravno i nove elemente. Bolje tumači Božji odgoj kroz trpljenje tumačeći da mi kršćani kao sinovi Božji zahvaljujući Isusu Kristu imamo milost da kroz trpljenja stignemo do Slave (usp. Rim 8,17; usp. još Hebr 12,5s). Vjernicima stavlja pred oči kao uzor Isusa Krista koji je dragovoljno prihvatio smrt na križu da bi postigao Slavu i spasenje svih ljudi (usp. Fil 2,6–9): „Isus, premda je Sin, iz onoga što prepati, naviknu slušati i, postigavši savršenstvo, posta svima koji ga slušaju začetnik vječnog spasenja” (Hebr 5,8–9). Kao što je Bog svojeg Sina odgajao trpljenjem upravo zato što mu bijaše Sin, isto tako i nas odgaja trpljenjem upravo zato što smo mu sinovi. Ne odgaja nas stegom za to da bismo postali njegovi sinovi, nego nas stegom odgaja zato jer smo njegovi sinovi: *kako Sin tako i sinovi*. U tom je smislu korisno pročitati cijeli tekst *Hebr* 12,1–13, a osobito: „Poradi vašega odgajanja trpite. Bog s vama postupa kao sa sinovima: a ima li koji sin kojega otac stegom ne odgaja? Pa ako niste pod stegom, na kojoj su svi imali udjela, onda ste kopilad, a ne djeca. Zatim, tjelesne smo oce imali odgojiteljima i poštovali ih. Pa nećemo li se kudikamo više podlagati Ocu duhova te živjeti?” (Hebr. 12,7–10). U tome je dakle Novi zavjet baštinik Staroga zavjeta i židovstva naprosto, ali nam ipak otvara nove vidike u Isusu Kristu Sinu. „Za razliku od grčkog shvaćanja *paideia*, NZ teži za spasenjem po Bogu, a ne naprosto za srećom ili za korisnim ili za nutarnjim samoodgojem... Taj odgoj proizlazi iz Božje ljubavi, iz spasenjske Božje volje objavljene u Isusu Kristu i teži uzajamnoj ljubavi, k miru s Bogom to jest k čovjekovu spasenju.”⁴⁷

Na posebni način Novi zavjet proglašava odgojiteljem Stari zavjet odn. Zakon (Gal 3,24) i milost.

„Tako nam je Zakon bio *nadzirateljem* (grč. *paidagogos*, hrv. odgojitelj) sve do Krista da se po vjeri opravdamo” (Gal 3,24). U kojem je smislu Zakon tj. Stari zavjet bio odgojitelj odn. nadziratelj sve do Krista? Pavao smatra da je čovjek unutar SZ bio kao sluga, rob, zatvore-

nik, i Zakon je nad njim bdio da ne pogriješi (usp. 1. Kor 4,14). Tu je ulogu Zakon imao do vremena Isusa Krista. „A kada dođe punina vremena, odasla Bog sina svoga: od žene bi rođen, Zakonu podložan da podložnike Zakona otkupi te primimo posinstvo” (Gal 4,4–5). Premda starozavjetni Zakon nije imao spasenjsku ulogu – prema Pavlu – ipak je imao pozitivnu ulogu: nadzirao je ljude, pazio na njih, odgajao ih stegom sve do vremena Isusa Krista. U tom smislu imaju i kršćani zakone koji ih obvezuju, ali samo u potpunoj ovisnosti o Kristu *Kyriosu* kojeg trebaju nasljedovati: Isus Krist *Kyrios* jedini je Zakon za kršćane.

„Pojavila se doista ljubav Božja (grč. *he harios tou theou*), spasitelja svih ljudi; odgojila nas (grč. *paideuoussa hemas*) da se odrekemo bezbožnosti i svjetovnih požuda te razumno, pravedno i pobožno živimo u sadašnjem svijetu iščekujući blaženu nadu i pojavak velikoga Boga i Spasitelja našega Isusa Krista!” (Tit 2,11–13).

Ovo je izvanredan tekst! Za razliku od Pavlovih poslanica, pastoralne poslanice (kojima pripada i Poslanica Titu) donose nove momente u novozavjetnoj teologiji. U suodnosu s helenističkom kulturom prva je Crkva produbila praktični smisao spasenjskog događaja u Isusu Kristu i *preko njega*.⁴⁸ Jedini odgoj koji ona priznaje jest onaj koji se ugnijezdio u kerigmat-ski i katehetski navještaj: prihvatiti kerigmu i podvrći se katehezi znači prihvatiti i podvrći se božanskom dinamizmu odgoja.⁴⁹ Milost (grč. *haris*) Božja što je, povijesno gledano, *kršćanski događaj po Kristu i u Kristu*, silazi iz nadnaravnog u naravni svijet (grč. *epefane*, hrv. pojavi se) s ciljem da spasi ljude, a taj cilj postiže pomoću trajnog, sadašnjeg odgojiteljskog čina (grč. *paideuoussa*).⁵⁰ A taj odgojiteljski čin sastoji se u potpunom i odlučnom prekidu s

46. Vidi 1QS 3,1; 3,6; 1QH 17,22; 2,13–14; 9,23.24.33; CD 7,5; 19,4.

47. Usp. W. Jentsch, *Urchristliches*, 167–168.

48. Usp. C. Bissoli, *Bibbia*, 285–288.

49. Usp. H. Niederstrasser, *Kerygma und paideia*, 441.

50. Usp. C. Spicq, *Les Epitres Pastorales*, 635–636. i drugi komentari.

poganstvom i u uspostavljanju novih odnosa sa samim sobom, s Bogom i sa svijetom. Jentsch kaže za ovaj tekst: „On je najizvršniji novozavjetni izraz spasenjskog Božjeg odgoja: milost spašava u trenutku dok odgaja!”⁵¹

SHOLION: ISUS ODGOJITELJ I UČITELJ

Kao dječak i sam je Isus prošao kroz odgojni i obrazovni židovski sustav.⁵² Kao odrastao čovjek on odmah nastupa u stilu rabina, učitelja: naučava u sinagogama (usp. Mk 1,21), skuplja oko sebe učenike (Mk 116s), raspravlja s rabinima (Mk 12,28s). U naučavanju postupa po pravilima suvremenih rabina pismoznaca te nastoji da svoje učenike pouči u tajne kraljevstva Božjega. Služi se usporedbama, parabolama, znakovima, slikama i slično. Narod mu spontano pridaje naslov „učitelja” (grč. *didaskalos* hebr. *rabbi*). Međutim, poukrsna predaja pokazuje kako je Isus nadišao učiteljsku i odgojiteljsku ulogu židovskih rabina: 1. on nije bio samo tumač Zakona i usmene predaje nego se snagom Duha Božjeg usudio kritizirati predaju i mijenjati odnosno dopunjati Zakon (usp. Mk 7,14s; 10,1s; Mt 5,21–48); 2. njegov je odnos prema učenicima jedinstven: ne dolaze učenici po svojem vlastitom izboru i po svojoj vlastitoj odluci k njemu, nego ih on izabire i zove (usp. Mk 1,16–20) i 3. te osobitosti postaju jasne kad uzmemo u obzir da on naviješta

puninu vremena, posljednja vremena, skori dolazak Božjeg kraljevstva, posljednju Božju volju te poziva ljude da se obrate i da vjeruju njegovu navještaju (usp. Mk 1,15).⁵³ Prema poukrsnoj teologiji odnosno kristologiji, Isus Krist Uskrsnuli jest Učitelj jer je on učitelj svih učitelja, norma svekolikog odgoja, jer posljednji naviješta posljednju Božju volju, spasenjski Božji nacrt. On poziva sve ljude, Židove i pagane, u školu odgoja za vjeru, u Crkvu koju je on osnovao.⁵⁴ „Isus se nije pojavio kao židovski Izokrat ili Seneka ili Epitet ili Plutarh, nego kao novi, konačni Mojsije, ne kao pedagog, nego kao spasitelj... nije razvio nikakav kulturni program niti pedagoški program pa niti onaj ekonomski, socijalni, politički...”⁵⁵ No unatoč tome Isus je postavio istinske razloge i odlučno jamstvo bilo kojeg kršćanskog odgoja. Kristov navještaj i vjera kojom ga prihvaćamo svakako prati i stanovi intelektualni proces i nenadoknativa odgojiteljska snaga. Veličina evanđelja ne stoji prvenstveno u tome što ono *odgaja ljude*, nego u tome što *spašava ljude*.

51. Usp. W. Jentsch, *Urchristliches*, 184.

52. Usp. R. Aron, *Les Annees*, 25–66.

53. Usp. C. Bissoli, *Bibbia*, 290–291.

54. Usp. F. Normann, *Christos Didaskalos*, 72s; K.H. Rengstorf, *didaskalos*, u *ThWNT*, II, 1149–1150.

55. Usp. H. Schilling, *Grundlagen*, 366.